Stanisław Kur

Bóg Ojciec a Maryja w tradycji etiopskiej

Salvatoris Mater 1/2, 210-222

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MUZEUM HISTORII POLSKI

Ks. Stanisław Kur

Bóg Ojciec a Maryja w tradycji etiopskiej

SALVATORIS MATER
1 (1999) nr 2, 210-222

Ortodoksyjny Kościół Etiopii[1] jest jednym z pięciu, obok Koptyjskiego, Syryjskiego, Ormiańskiego i Indyjskiego, Kościołów monofizyckich, które nie przyjęły uchwał Soboru Chalcedońskiego (451 rok)[2]. Obok tej oficjalnej nazwy Kościoła Etiopskiego używana jest również inna: Kościół Ortodoksyjny Zjednoczony Etiopii, gdzie określenie „zjednoczony", etiopskie *tewahydo*[3], jest aluzją do dwu natur zjednoczonych w Chrystusie[4]. Monofizytyzm etiopski odznacza się zależnością jurysdykcyjną od Aleksandrii i ewangelizacyjną od Syrii: pierwszy ewangelizator Etiopii, św. Frumencjusz, znany w tradycji etiopskiej jako abba Selama, przybył z Syrii, ale biskupem Etiopii został ustanowiony przez patriarchę Aleksandrii św. Atanazego[5]. Po Frumencjuszu (wiek IV) zasłynęło z działalności ewangelizacyjnej w Etiopii Dziewięciu Świętych (wiek V), którzy, jak się najpowszechniej uważa, byli syryjskimi mnichami monofizyckimi uciekającymi przed prześladowaniem w Syrii. Monofizytyzm etiopski bywa niekiedy podawany w wątpliwość czy wręcz negowany. Tak np. zmarły przed kilku laty Ernst Hammerschmidt, wybitny etiopista, dobrze zorientowany w teologii, uważa, że jest to monofizytyzm pozorny, mianowicie tylko werbalny, wynikający z innego niż w orzeczeniu chalcedońskim rozumienia terminu *natura*: etiopskie *bahryj* znaczy więcej niż *natura*, oznacza *natura subsistens*, *osoba*; stąd określenie *dwie natury* znaczyłoby dwie osoby i byłoby wyrazem nestorianizmu[6]. Teksty liturgiczne etiopskie, mówiące dużo o człowieczeństwie Chrystusa, potwierdzają według Hammerschmidta jego tezę o werbalnym tylko monofizytyzmie. Tezę tę wydają się również potwierdzać dys-

[1] Por. E. HAMMERSCHMIDT, *Äthiopien. Christliches Reich zwischen Gestern und Morgen*, Wiesbaden 1967, 100.

[2] Por. F.HEYER, *Die Kirche Äthiopiens*, V, Berlin-New York 1971.

[3] Słowa etiopskie nie są podane w dokładnej filologicznej transkrypcji, ale tylko w spolszczonej formie według zasad przyjętych w: A.BARTNICKI-J.MANTEL-NIEĆKO, *Historia Etiopii*, Ossolineum, Kraków 1987², 6.

[4] Por. K.STOFFREGEN-PEDERSEN, *Les Éthiopiens*, Éditions Brepols, Paris 1988, 34n.

[5] Por. A.BARTNICKI-J.MANTEL-NIEĆKO, *Historia...*, 23-25. Zależność od Aleksandrii przetrwała do roku 1959, kiedy to w wyniku długoletnich starań cesarza Hajle Syllasje Abuna Bazyli (Basylios) został konsekrowany w Aleksandrii na pierwszego patriarchę Etiopii; Kościół Etiopski stał się autokefaliczny. Por. E. HAMMERSCHMIDT, *Äthiopien...*, 117.

[6] Por. E. HAMMERSCHMIDT, *Äthiopien...*, 112.

kusje teologów etiopskich z jezuitami w XVI-XVII wieku, gdy na pytanie, czy Jezus Chrystus jest Bogiem i człowiekiem, odpowiadają - tak, ale na wniosek, że wobec tego miał dwie natury, odpowiadają - nie[7].

Według tej chrystologii monofizyckiej Słowo w momencie poczęcia Jezusa stało się jedną Osobą i jedną naturą (*bahryj*), bóstwo i człowieczeństwo zjednoczyły się tak jak ciało i dusza tworzące w człowieku jedną osobę, jedną naturę[8].

Wiara w tradycji etiopskiej opiera się głównie na dwóch misteriach: Trójcy Świętej i Wcieleniu, które z kolei prowadzą do trzech następnych misteriów: chrztu, Eucharystii i zmartwychwstania ciała[9]. Trójca Święta, etiopskie *syllasje*, ma trzy imiona: Ojciec, Syn i Duch Święty, które określają trzy osoby, etiopskie *akal*, mające właściwe sobie działania, *gybyr*: Ojciec rodzi Syna, Syn jest zrodzony, Duch Święty pochodzi od Ojca (nie od Ojca i Syna). Dzieło stworzenia nie jest przypisywane Ojcu, ale Trójcy Świętej; w katechizmie dla dzieci na pytanie: Kto cię stworzył? pada odpowiedź: Trójca Święta. Udział Syna w dziele stworzenia uzasadnia się tak, że „Na początku" (Rdz 1, 1) ma znaczyć: „Przez Chrystusa"[10]. Kim jest Maryja wobec misterium Trójcy Świętej? Jest Matką Bożą, *Weladite Amlak*, gdyż Słowo zrodzone z Ojca przed początkiem świata (pierwsze narodzenie), po stworzeniu narodziło się z Maryi Dziewicy (drugie narodzenie)[11].

Religijna tradycja etiopska znajduje odzwierciedlenie w literaturze etiopskiej, pisanej w klasycznym języku etiopskim, który ma rodzimą nazwę *gyyz*. Był on językiem mówionym w pierwszym okresie historii Etiopii jako państwa, czyli w okresie aksumskim (stolica Aksum), od I do VIII-X wieku po Chr. Pozostał później językiem liturgii i do połowy XIX wieku niemal jedynym językiem literatury[12]. Cała literatura w tym języku jest chrześcijańska, pisana głównie przez duchownych, z elementami religijnymi obecnymi także w utworach o tematyce „świeckiej". Aby omówić więc nasz temat, określony w tytule artykułu, trzeba by

[7] Por. MARIO DA ABIY-ADDI', *La dottrina della Chiesa etiopica dissidente sull'unione ipostatica*, Roma 1956, 75n.
[8] Por. K. STOFFREGEN-PEDERSEN, *Les Éthiopiens...*, 42.
[9] Por. TAMŻE, 37.
[10] Por. F. HEYER, *Die Kirche...*, 250, przypis 1.
[11] Por. K. STOFFREGEN-PEDERSEN, *Les Éthiopies...*, 42. Podwójne lub potrójne narodziny Słowa były przedmiotem dysput teologicznych w Etiopii. Por. MARIO DA ABIY-ADDI', *La dottrina...*, 107n.
[12] Por. E. ULLENDORFF, *The Ethiopians. An introduction to country and people*, London 1965, 121n.

prześledzić całą literaturę etiopską pod tym kątem. Nie było to w pełnym wymiarze możliwe. Autor wykorzystał dzieła etiopskie, w oryginale bądź przekładzie, którymi dysponował, oraz opracowania dotyczące głównie chrześcijaństwa etiopskiego, zwłaszcza kultu maryjnego. Temat jest bardzo „zacieśniony", bardzo szczegółowy, a etiopska teologia, w szerokim rozumieniu tego pojęcia, nie jest aż tak rozbudowana, aby rozpracowała wszystkie zagadnienia szczegółowe. I tak np. w odniesieniu do Maryi najczęściej poruszana jest Jej relacja do Osoby Słowa, temat zaś, sformułowany w tytule artykułu, nie jest szerzej omawiany, a tylko wzmiankowany. Autor starał się zebrać te wzmianki i je uporządkować.

Maryjność jest jedną z najbardziej widocznych cech pobożności etiopskiej. Katolicki teolog etiopski uważa, że w swojej intensywności jest ona jedyna w całym chrześcijaństwie[13]. Podobne temu jest stwierdzenie: *Żaden inny Kościół Bliskiego Wschodu nie dysponuje takim bogactwem dziecięcego zaufania i dziecięcej miłości do Maryi, jak właśnie Kościół etiopski*[14]. Maryjność opiera się na podstawach, które w świetle tradycji etiopskiej są właściwe tylko dla tego kraju. Według narodowej legendy, zawartej w dziele *Kybre negest* czyli *Chwała królów*[15], panująca w Etiopii nieprzerwanie od 1270 roku tzw. dynastia salomońska, której ostatnim przedstawicielem był Hajle Syllasje, wywodzi się od Menelika, syna Salomona. Między więc tą dynastią, a pośrednio i całym narodem, a Maryją pochodzącą również z rodu Dawida, istnieje związek krwi, pokrewieństwo[16]. Ponadto, znowu w świetle tradycji etiopskiej, Święta Rodzina, uciekając przed Herodem, osiadła w Etiopii, która stała się lennem Maryi[17].

Wiele tekstów etiopskich mówiących o relacji Maryi do Boga Ojca to utwory poetyckie z właściwym dla nich językiem obrazów, przenośni, porównań, symboli. Nie jest to więc język pojęć, którym operuje teologia Zachodu. Zresztą także Ojcowie Kościoła, najczęściej przywoływani w tradycji etiopskiej, mówią podobnym językiem obrazów. Autorka artykułu o kulcie maryjnym w Etiopii[18]

[13] MARIO DA ABIY-ADDI', *La dottrina...*, 131.
[14] P. KRÜGER, *Maria i Ecclesia w liturgii etiopskiej*, w: *Teksty o Matce Bożej. Kościoły przedchalcedońskie*, (*Beatam me dicent*, 9, red. S.C. NAPIÓRKOWSKI OFM Conv.), oprac. H. PAPROCKI, Wyd. Ojców Franciszkanów, Niepokalanów 1995, 70.
[15] Fragmenty dzieła przełożył na polski S. STRELCYN, *Kebra Nagast czyli chwała królów Abisynii*, Warszawa 1956.
[16] Por. MARIO DA ABIY-ADDI', *La dottrina...*, 131.
[17] TAMŻE, 132.
[18] G. NOLLET, *Le culte de Marie en Éthiopie*, w: *Maria. Études sur la Sainte Vierge*, t. 1, red. D'HUBERT DU MANOIR, Paris 1949.

zestawia maryjny hymn etiopski z homilią Cyryla Aleksandryjskiego: podobieństwo języka jest widoczne. Przytoczmy kilka zdań z obu tekstów[19]. Hymn etiopski: *Wesel się, o Rodzicielko Pana, Wesel się, radości aniołów; wesel się, o Czysta, zwiastowana przez proroków, wesel się, gdyż znalazłaś łaskę. Pan jest z Tobą; wesel się, bo przyjęłaś słowo anioła. Wesel się, o Rodzicielko Stwórcy wszechświata.* A oto fragment homilii Cyryla: *Witaj, Maryjo Matko Boża, skarbcu wszechświata, płomieniu niegasnący, korono dziewictwa, berło prawowierności, świątynio niezniszczalna.* Wyprowadzenie wniosków teologicznych z tego typu tekstów nie zawsze jest proste.

Cechą charakterystyczną maryjnej tradycji w Etiopii jest tzw. Przymierze Miłosierdzia. Czytamy o nim w apokryficznej księdze O *przejściu Dziewicy Maryi* (to znaczy o wniebowzięciu)[20]: *Panie Boże, który mieszkasz w niebie, z własnej woli posłałeś swego Syna Jezusa Chrystusa i zamieszkał w łonie moim; Ciebie proszę, Ciebie błagam za wszystkich ochrzczonych, którzy będą obchodzić moje wspomnienie i składać mi ofiarę; wysłuchaj, o Panie, ich próśb, przyjmij ich błagania, oddal od nich niewolę, rzeź i wszelki ucisk. Zasiewy tych miejsc, gdzie będą mi składać ofiarę, zachowaj nietknięte od myszy i szarańczy* [...] *Wszyscy chorzy, którzy będą wzywać mego imienia, niech będą uzdrowieni ze swej choroby; ci także, których opętał demon i którzy są dręczeni słabością, niech będą uleczeni w moje imię. Tych także, którzy podróżują na morzu, unoszeni na okrętach, wzywających mego imienia, zachowaj nienaruszonych od fal i bałwanów morza i od siły wiatru. Pomyślnie sprowadź tych, którzy wyruszyli do dalekiego kraju, a wzywają mego imienia. Pola przynoszące plony, które ludzie składają w ofierze w imię moje, niech będą błogosławione, a winnice, których owoc służy do Ofiary, niech będą błogosławione w imię moje. Wszyscy, którzy będą obchodzić moje wspomnienie, niech będą błogosławieni na wieki wieków, amen. Odpowiadając potem nasz Pan powiedział Jej: Wszystko o co mnie prosiłaś, będzie Ci dane. Każdemu, kto będzie wzywał Twego imienia, okażę miłosierdzie i łaskawość i grzechy mu daruję. Jeśli złoży ofiarę i dary w Twoje imię, miły zapach wzniesie się od nich aż do nieba przed tron Ojca i przed tron Syna Jezusa Chrystusa na wieki*

[19] TAMŻE, 370.

[20] Etiopski przekład z greckiego tego apokryfu powstał albo w okresie Państwa Aksumskiego, w. V-X, albo między XIII-XV wiekiem. Por. L. RICCI, *Letterature dell'Etiopia*, w: *Storia delle letterature d'Oriente*, red. BOTTO, Milano 1969, 813. 817. Przekład przez autora z etiopskiego dokonany na podstawie wydania krytycznego: M. CHAINE, *Apocrypha de Beata Maria Virgine* (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, t. 22: tekst etiopski, t. 40: przekład łaciński), Louvain, 1961, 43 (tom tekstu et.). 37 (tom przekładu).

wieków, amen. Maryja kieruje swą prośbę do Boga Ojca (*posłałeś swego Syna*), natomiast spełnienie prośby wydaje się być dziełem Syna, gdyż wyrażenie „nasz Pan" oznacza Chrystusa. Według innych wersji Przymierza Miłosierdzia zostało ono zawarte między Maryją a Chrystusem w czasie Jego męki. Tak to jest przedstawione w *synaksariuszu,* czyli w kalendarzu liturgicznym, odpowiedniku, tylko obszerniejszym, łacińskiego *Martyrologium romanum*, pod datą 21 miesiąca senie: *Pozdrowienie dla Maryi! Kiedy miłość do ludzi wzruszyła ją tego dnia, gdy błagała Syna na Litostrotosie, Jej Syn pierworodny przysiągł Jej, że wybawi na zawsze od wszelkiej próby tych, którzy będą wzywać Jej imienia i obchodzić Jej wspomnienie*[21].

W kilku dziełach literatury etiopskiej pojawia się osobliwy wątek perły, stworzonej we wnętrzu Adama i przechodzącej z niego na następne pokolenia aż do rodziców Maryi. Również poza Etiopią znajdujemy ten temat, mianowicie u starochrześcijańskich pisarzy wschodnich, gdzie perła symbolizuje albo Chrystusa, albo duszę ludzką. W Etiopii natomiast perła jest symbolem Maryi[22]. Wspomniana już *Chwała królów*, przetłumaczone w XIV wieku z arabskiego dzieło, które stworzyło bądź dało wyraz narodowej legendzie Etiopii, zawiera również wątek perły, która wędrując od Adama aż do Joachima i Anny, rodziców Maryi, stała się córką Maryją i dała ciało Chrystusowi: *A Odkupiciel przyjdzie z tronu swego bóstwa i zamieszka w perle i przywdzieje ciało z niej*[23]. Pochodzący prawdopodobnie z XV wieku *Żywot św. Anny* rozwija również wątek perły: *Zaprawdę Ona jest najlepsza i najpiękniejsza ze wszystkich stworzeń nieba i ziemi: Pani nasza, Maryja błogosławiona, Perła przesławna. Ona w formie białej perły, świecącej od dawna była we wnętrzu Adama, od niego dana Setowi* [...] *od Dawida aż do Anny* [...] *Anna przyjęła tę perłę, która stała się ciałem Pani naszej Maryi* [...] *Zobacz więc, jak Pani nasza Maryja jest błogosławiona. Bóg sam ją stworzył. On, jedyny święty ją uświęcił. On jedyny chwalebny, sam ją otoczył chwałą. On, jedyny czysty, sam ją uczynił czystą*[24]. Po raz pierwszy w omawianym tu temacie relacja Bóg Ojciec - Maryja znalazła swój pełniejszy wymiar: Bóg Ojciec Maryję stworzył, uświęcił, uczynił czystą, obdarzył chwałą.

[21] Tłumaczenie z francuskiego, G. NOLLET, *Le culte...*, 371n.
[22] Por. E. CERULLI, *La letteratura etiopica*, Firenze 1968³, 42, przypis 1.
[23] Tłumaczenie z włoskiego przekładu, E. CERULLI, *La letteratura...*, 41. Polski przekład fragmentów *Chwały Królów* przez S. STRELCYNA, *Kebra Nagast...*, nie zawiera tego miejsca.
[24] Tłumaczenie z włoskiego przekładu w: E.CERULLI, *La letteratura...*, 45n.

Jednym z wielkich pomników pobożności maryjnej w Etiopii jest *Księga cudów Maryi*. Nie jest to oryginalne dzieło etiopskie, gdyż powstało po łacinie, w zachodniej Europie, a następnie zawędrowało w przekładzie arabskim, rozbudowane przez rodzime opowiadania, do Syrii, Palestyny, Egiptu i Etiopii, gdzie zostało przełożone na *gyyz* i wzbogacone rodzimymi cudami[25]. Jeden z cudów, oryginalne opowiadanie etiopskie, przedstawia Maryję jako wrażliwą na potrzeby ludzi (bardzo zwykłe jak np. w Kanie Galilejskiej), ale także na potrzeby zwierząt. Gdy zobaczyła spragnionego psa, napoiła go wodą zaczerpniętą swoim sandałem. Na pytanie kobiet, czy dla niej samej nie zabraknie wody, odpowiada: *Woda nie wytryska z głębokości, ale przychodzi z nieba. Bóg, który napoił tego psa, da mi wody z wysoka*[26]. Znalazła tutaj wyraz wiara etiopskiego ludu, że Maryja otrzymuje od Boga (Ojca) wszystko, o co prosi.

Szczególna rola Maryi w wierze i pobożności Kościoła Etiopskiego zaświadczona jest w liturgii: w ciągu roku kościelnego obchodzi się trzydzieści trzy święta ku czci Maryi, a w tekstach liturgicznych zwraca uwagę bogactwo hymnów maryjnych.

Etiopska liturgia eucharystyczna zna dotychczas dwadzieścia anafor: czternaście znajduje się w księgach liturgicznych, a pozostałe tylko w rękopisach[27]. W anaforze Maryi Dziewicy Córki Bożej mówi celebrans: *Zaprawdę, wejrzał Bóg Ojciec z nieba na wschód i na zachód, na południe i na północ, do wszystkich mieszkańców ziemi posłał swego Ducha i wybadał a nie znalazł Tobie podobnej i spodobała się Jemu woń Twoja, umiłował Twoją piękność i posłał Ci Syna swego, którego umiłował*[28]. Bóg Ojciec patrzy na Maryję jako na Matkę, którą znalazł dla swojego Syna, której piękność Mu się spodobała, którą umiłował. W anaforze *Pani Naszej Bogurodzicy* celebrans zwraca się do Niej słowami: *Niech będzie chwała Ojcu, który Cię wybrał, uwielbienie Synowi, który wziął ciało z Ciebie, dziękczynienie Duchowi, który Cię uświęcił i oczyścił*[29].

[25] Por. TAMŻE, 81n.
[26] Tłumaczenie z włoskiego przekładu, TAMŻE, 99.
[27] Por. E. HAMMERSCHMIDT, *Äthiopien...*, 131.
[28] ABBA HERIAK, *Anafora Maryi Dziewicy Córki Bożej*, tł. H. Paprocki, w: *Teksty o Matce Bożej. Kościoły przedchalcedońskie...*, 27.
[29] Tłumaczenie autora z włoskiego: G. MIGLIORATI, *L'anafora degli Apostoli, del Signore e la seconda di Maria nella liturgia etiopica*, maszynopis pracy magisterskiej napisanej na Papieskim Wydziale Teologicznym w Warszawie, Sekcja św. Jana Chrzciciela, Warszawa 1996, 120.

W XV wieku powstały *Pieśni pochwalne ku czci Maryi* (*Wyddasje Marjam*) przeznaczone do liturgii godzin, podzielone na siedem dni tygodnia. Stały się inspiracją i wzorem dla następnych twórców tego gatunku[30]. Oto kilka wersetów dotyczących naszego tematu: *Wielkość Maryi jest niewypowiedziana, gdyż Bóg wybrał Ją* [...]. *Jaki język zdoła wyrazić to, co powiedziano o Tobie, o Dziewico czysta, Matko Słowa Ojca*[31]. *Tak jak mówi Pismo: pomiędzy Stworzycielem i tymi, których On stworzył, byłaś znakiem przymierza spokoju*[32]. Do wymienianych już wcześniej określeń Maryi: „Wybrana", „Matka Słowa", dochodzi tutaj nowy: „Znak przymierza między Bogiem a ludźmi". *Bóg patrzył na cały świat i nie znalazł innej Matki, która byłaby podobna do Ciebie, Maryjo* [...]. *Jak arka przymierza jest ozdobiona złotem Arabii i kamieniem z Tarszisz, tak Maryja jest ozdobiona dziewictwem duszy i ciała*[33]. Podwójne dziewictwo Maryi, przygotowanej w ten sposób na Boże macierzyństwo, znajduje taki wyraz w pobożności etiopskiej: imię Maryi jest bardzo często poprzedzone epitetem: podwójnie Dziewica, *kylie dyngyl*.

W liturgii godzin okresu letniego śpiewa się *Pieśń kwiatu*, poemat złożony ze stu pięćdziesięciu sześciu strof pięciowier-szowych, wzorowany na *Pieśni nad pieśniami*. Powstał w XV wieku[34]. Zawiera wiele epitetów maryjnych dotyczących miejsca Maryi w historii zbawienia. Oto fragment jednej strofy: *Pozdrawiam z ukłonem Twoje triumfalne wniebowzięcie w chwale cherubinów nieba, o moja Królowo, oblubienico Ojca*[35].

Rodzaj lekcjonarza maryjnego dla liturgii godzin na poszczególne dni tygodnia stanowi *Harfa Maryi*, również dzieło piętnastowieczne[36]. W perykopie przeznaczonej na środę czytamy: *Runo Gedeona podobne jest do Dziewicy, albowiem znaleziono je zwilżone przez rosę, podczas gdy cała ziemia była całkowicie sucha, podobnie jak Dziewica przyjęła rosę błogosławieństwa, która zeszła z łona Ojca niebieskiego, podczas gdy wszystkie kobiety pozostały nietknięte przez tę rosę, gdyż nie były jej godne* [...]. *Gabriel rzekł i słowo Ojca rozbrzmiało w Twoim uchu przez usta Gabriela*[37]. *Niech*

[30] Por. L. RICCI, *Letterature...*, 817.
[31] *Pieśń chwały ku czci Pani Naszej Maryi Dziewicy Bożej Rodzicielki*, tł. S. Kur, w: *Teksty o Matce Bożej. Kościoły przedchalcedońskie...*, 39.
[32] P. KRÜGER, *Maria i Ecclesia...*, 83.
[33] Tłumaczenie z niemieckiego: F. HEYER, *Die Kirche...*, 93.
[34] Por. L. RICCI, *Letterature...*, 829; G. NOLLET, *Le culte...*, 401.
[35] Tłumaczenie z włoskiego: ABBA PIETROS HAILU' DA HEBO, *Breve storia della liturgia etiopica*, Roma 1978, 31.
[36] Por. L. RICCI, *Letterature...*, 828.

będzie błogosławione imię wspaniałości Tego, który Ciebie wybrał i ukochał, który Ciebie wywyższył i uczynił wspaniałą, święta Dziewico[38]. Maryja jest wybrana, wywyższona, wspaniała, poczęła Syna: przyjęła rosę błogosławieństwa z łona Ojca Niebieskiego.

Cesarzowej Helenie, postaci znaczącej w Etiopii na przełomie XV i XVI wieku, przypisana jest *Lira chwały*, wielki poemat alfabetyczny. Jest to alfabetyzm różny od tego, który mamy w Biblii hebrajskiej, gdzie kolejny wers lub strofa rozpoczyna się od kolejnej litery alfabetu. Pismo etiopskie jest sylabiczne, znak każdej spółgłoski występuje w siedmiu postaciach czyli w połączeniu z jedną z siedmiu samogłosek, np. bä, bu, bi, ba, be, by, bo. W *Lirze chwały* wszystkie wersy strofy pierwszej kończą się sylabą hä, strofy drugiej hu itd. Razem poemat liczy 2007 wersów[39]. Wiele z nich mówi o Maryi w odniesieniu do Boga Ojca, zwłaszcza inwokacje trynitarne o schemacie: W imię Ojca, który [...] i Syna, który [...] i Ducha, który [...]. *W imię Boga Ojca, który namaścił Cię olejem świętości i czystości* (4): *który swoje upodobanie rozpostarł nad Tobą* (8); *który okrył Twoje ciało świętością i czystością* (11); *który przez swoje bóstwo wyniósł Twoje ciało do królewskiej godności* (16); *który umiłował Twoją ozdobę* (18); *który okrył Cię łaską* (22); *który uczynił Cię naznaczoną czystością i sprawiedliwością* (25); *który uczynił Cię naczyniem perły swego wnętrza* (31); *który wybrał Cię na oblubienicę dla siebie* (37); *który obdarzył Cię łaską i pięknością* (45), *który zstąpił z wysoka dla umocnienia Ciebie* (49); *który uświęcił Cię na mieszkanie swego Syna* (52); *który prawicą swoją Cię umocnił* (58); *który namaścił Twoje ciało balsamem świętości i czystości* (60); *który Cię wybrał* (63); *który namaścił Cię balsamem swego imienia* (65); *który ustanowił Cię strumieniem świętości i czystości* (68); *który imię Twoje zmieszał z balsamem swego imienia* (70); *który zbudował Twoje ciało na mieszkanie Syna swego jednorodzonego* (74); *który w Twoim sercu dał zakiełkować ziarnu świętości i czystości* (76); *który Cię pobłogosławił i uświęcił* (79); *Ciebie Ojciec przygotował na mieszkanie dla swego Syna, kie-*

[37] *Harfa Maryi*, tł. J. Prokopiuk, w: *Teksty o Matce Bożej. Kościoły przedchalcedońskie...*, 65.

[38] P. KRÜGER, *Maria i Ecclesia...*, 85.

[39] *Lira chwały* ma krytyczne wydanie: M. VAN DEN OUDENRIJN, *Helenae Aethiopum Reginae quae feruntur preces et carmina*, (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, 208: tekst etiopski, 21: przekład łaciński), Louvain 1960, 1961. O alfabetycznym charakterze dzieła mówi tłumacz we wstępie do tomu przekładu, XII. Umieszczone w niniejszym artykule wersety tego dzieła są tłumaczone z łacińskiego przekładu i do niego odnoszą się numery stron umieszczone po każdym wersecie w nawiasie.

dy ziemia jeszcze nie stanęła (35); *z powodu Ciebie stworzył Bóg niebo i ziemię, morze, i przepaści, słońce i księżyc i gwiazdy, czasy i lata, lato i zimę, dni i szabaty, święta i jubileusze, wszystkie światy tak widzialne, jak i ukryte* (37); *O Pani moja, Maryjo, wybrana córo Dawida, której piękna zapragnął król królów* (41); *O wybrana, Ty jesteś świadectwem uwolnienia świata udzielonym przez Jego Ojca, mianowicie lukiem przymierza danym człowiekowi pokoju* (46); *z powodu Ciebie Bóg łaskę swą okazał i wspomniał na swe przymierze* (48); *Ty jesteś tronem chwały Ojca* (79).

Różnymi obrazami i przenośniami sławi to dzieło wybranie i umiłowanie Maryi przez Ojca, przygotowanie na mieszkanie Słowa. Mamy tu również aluzję do tematu perły, z której jednak wynikałoby, że, przynajmniej tutaj, nie oznacza ona Maryi, jak to zostało wyżej powiedziane, ale Jej Syna: *uczynił Cię naczyniem perły swego wnętrza*. Warto również zwrócić uwagę na aluzję do *Księgi Przysłów* 8, 22-31 w wersach, które mówią, że z Jej powodu Bóg stworzył świat. Rozdział VIII *Księgi Przysłów* jest jednym z tekstów Starego Testamentu, które mówią o mądrości uosobionej. Dzisiaj mądrość uosobiona interpretowana jest albo jako środek stylistyczny, mianowicie personifikacja albo jako zapowiedź Osoby Syna. Natomiast liturgia, również rzymskokatolicka, stosuje je do Maryi (czytane są w święta maryjne). Takie ich rozumienie biblistyka określa pojęciem sensu akomodowanego, przystosowanego.

Starożytna jest również modlitwa maryjna *Brama światła*, napisana prozą, przeznaczona do odmawiania w niedziele. W szkołach kościelnych uczy się jej na pamięć[40]. Znajdujemy w niej wersety pochwalne ku czci Maryi w relacji do trzech Osób Trójcy Świętej. *Jesteś nazwana upodobaniem Ojca, mieszkaniem Syna i cieniem Ducha Świętego* [...]. [Jesteś] *dziesięciu słowami, które zostały napisane palcami Pana wszystkich stworzeń* [...]. *Syn Boży zamieszkał w Tobie, Ojciec Cię okrył swoją prawicą, Duch Święty wziął Cię pod swój cień, a moc Najwyższego Cię utwierdziła*[41]. Nowym, w tym opracowaniu, obrazem Maryi jest porównanie Jej do tablicy dziesięciu przykazań: jak były one, tak jest i Maryja znakiem przymierza między Bogiem a ludźmi.

Wspomniany już *synaksariusz*, kalendarz liturgiczny Kościoła Etiopskiego, przetłumaczony w XIV wieku z arabskiego *synaksariusza* Kościoła Koptyjskiego, ale w Etiopii uzupełniany stopniowo wspomnieniami świętych rodzimych, podaje pod datą 21 dnia miesiąca *gynbot* (29 maja) wspomnienie objawienia Maryi w klasztorze Debre Myt-

[40] Por. L. RICCI, *Letterature...*, 828; K. STOFFREGEN-PEDERSEN, *Les Étiopiens...*, 76.
[41] Tłumaczenie z francuskiego: K. STOFFREGEN-PEDERSEN, *Les Étiopiens...*, 76.

maq w Egipcie, gdzie ma się znajdować odbicie stopy Dzieciątka Jezus. Oto fragment wspomnienia: *Pani nasza siedziała w kręgu światła w kościele zbudowanym pod Jej imieniem* [...] *wszystkie zastępy aniołów ze swymi kadzielnicami otaczały Ją* [...]. *Kłaniali się przed Nią i modlili się mówiąc: Bóg Ojciec zniżył swoje spojrzenie z nieba do ziemi i żadna nie znalazła się podobna do Ciebie*[42].

Charakterystycznym gatunkiem literackim w Etiopii jest *melky'*, „obraz", czyli utwór rymowany o strofach złożonych z pięciu wersów, z których każda sławi poszczególne części ciała świętego, jego imię, jego wspomnienie oraz niektóre wydarzenia z jego życia[43]; dopełnia zwykle żywot świętego, ma znaczące miejsce wśród tekstów liturgicznych. Fragmenty „obrazów" dotyczących naszego tematu: *Pozdrawiam wniebowzięcie Twojego ciała z Twoją duszą nieśmiertelną, Maryjo, która istniejesz od wieków w myśli Bożej* [...] *Twoje ciało zostało porównane do perły*[44]. Wraca tutaj wątek perły, czyli Maryi, która istniała przez całą historię człowieka (od Adama), a przedtem w myśli Bożej. *Pozdrowienie dla Twoich kolan, które klęczały ku chwale Najwyższego* [...]. *Pan posłał do Ciebie swoje Słowo w postaci Gabriela*[45]. *Pozdrowienie dla Twoich nozdrzy, podwójnych okien życia, które Bóg ukształtował palcami mądrości i wiedzy*[46]. Maryja jest tutaj, przy całej swojej wielkości, czcicielką Najwyższego, ukształtowaną przez Jego mądrość i wiedzę.

Przytoczone teksty etiopskie tworzą taki obraz Maryi: Istniała od wieków w myśli Bożej. Bóg Ją stworzył, najlepszą i najpiękniejszą ze wszystkich stworzeń. Jako stworzenie czci Najwyższego. Bóg Ojciec wybrał Ją, umiłował, uświęcił, uczynił swą oblubienicą, czystą, świętą, obdarzoną łaską, przygotował na mieszkanie dla swego Syna, otoczył chwałą. Jest wniebowzięta, jest znakiem przymierza Boga z ludźmi, za którymi oręduje.

Autorka cytowanego artykułu o kulcie Maryi w Etiopii pisze, że pobożność maryjna w Etiopii jest bardziej uczuciowa niż dogmatyczna[47]. Natomiast katolicki teolog etiopski z zakonu kapucynów zauważa, że pobożność maryjna nie jest tylko natury uczuciowej, oparta jedynie na motywach tradycyjnych i legendarnych,

[42] Tłumaczenie z francuskiego: G. NOLLET, *Le culte...*, 390.

[43] Wydaje się, że najstarsze przekłady tego gatunku pochodzą z XV-XVI wieku. Por. L. RICCI, *Letterature...*, 819; E. CERULLI, *La letteratura...*, 169n.

[44] Tłumaczenie z włoskiego: ABBA PIETROS HAILU' DA HEBO, *Breve storia...*, 31.

[45] *Wizerunek Maryi*, tł. z etiopskiego St. Kur, w: *Teksty o Matce Bożej. Kościoły przedchalcedońskie...*, 54. 56.

[46] Tłumaczenie z francuskiego: G. NOLLET, *Le culte...*, 410.

[47] G. NOLLET, *Le culte...*, 371.

ale jest natury dogmatycznej, oparta na racjach teologicznych, z których najważniejszą jest zjednoczenie natury boskiej i ludzkiej w Jej łonie. Dodaje, że mariologia etiopska od niepamiętnych czasów przyznaje Maryi przywileje: tryumf nad szatanem i grzechem, Współodkupienie rodzaju ludzkiego, przywilej Pośredniczki i Królowej Świata[48]. W przytoczonych w artykule tekstach dotyczących tylko jednego aspektu mariologii nie było wzmianki o szatanie. Może tryumf Maryi nad grzechem zawarty jest w epite-tach: czysta, święta, najpiękniejsza. Współodkupienie jest związane z Boskim macierzyństwem, a pośrednictwo jest widoczne choćby w Przymierzu Miłosierdzia. Teolog etiopski nie wymienił przywileju wniebowzięcia wzmiankowanego w cytowanych tekstach. W odniesieniu jednak do naszego tematu warto zaznaczyć, że w etiopskiej wersji apokryfu nie ma tytułu wniebowzięcia, tylko przejście (*transitus, transmigratio*) i jest ono dziełem nie Ojca, ale Syna[49].

Są jednak w Etiopii także dzieła teologiczne operujące nie tylko językiem obrazów, ale także pojęć. Jednym z pierwszych jest *Księga tajemnicy*, autorstwa rodzimego teologa Jerzego z Sagla z początków XV wieku. Zwalcza ono z pozycji monofizytyzmu herezje trynitarne i chrystologiczne pierwszych wieków chrześcijaństwa, broni kultu maryjnego. Przemawia językiem bardziej teologicznym, np. o tajemnicy wcielenia: *Ojciec niewcielony wysłał swego Syna niewcielonego do córy cielesnych, aby stała się miejscem wcielenia Boga wszelkiej istoty cielesnej*[50]. Od czasu dysput z jezuitami w XVI-XVII wieku obok *gyyz*, języka literatury, teologii, liturgii dochodzą do głosu języki mówione, a wśród nich język amharski, z południowej grupy semickich języków Etiopii. W połowie XIX wieku stał się on językiem literackim, a w XX wieku językiem urzędowym Etiopii. W amharskim powstał w 1911 roku na polecenie metropolity Mateusza podręcznik teologii monofizyckiej Kościoła Etiopskiego zatytułowany: „Tajemnica Trójcy". Przypomina swym układem katechizmy europejskie (być może wzorował się na opublikowanym w Etiopii katolickim katechizmie), gdyż napisany jest w formie pytań i odpowiedzi. Najwięcej miejsca zajmuje chrystologia, zwłaszcza problem jedności natury w Chrystusie. Oto przykład języka tego dzieła: *Jak wierzysz w tajemnicę wcielenia? Wierzę tak: Druga Osoba, Słowo pierworodne, za zgodą Ojca, a z woli Ducha Świętego stało się człowie-*

[48] MARIO DA ABIY-ADDI', *La dottrina...*, 132n.
[49] Por. M. CHAINE, *Apocrypha de Beata Maria Virgine...*, (tom przekładu), 37.
[50] Tłumaczenie z francuskiego: G. NOLLET, *Le culte...*, 371.

kiem biorąc ciało z czystego ciała Pani Naszej i duszę z Jej duszy[51]. W odniesieniu do naszego tematu odpowiedź wskazuje na udział w tajemnicy wcielenia dwóch Osób Boskich: za zgodą Ojca, z woli Ducha oraz Maryi. Zwraca uwagę traducjańskie ujęcie pochodzenia duszy Jezusa: z duszy Maryi.

Bóg Ojciec a Maryja w tradycji etiopskiej. Autor opracował ten temat w oparciu o literaturę w języku *gyyz*, który do połowy XIX wieku był niemal jedynym językiem utrwalonej na piśmie tradycji etiopskiej. Nie wszystkie opublikowane dzieła były autorowi dostępne. Zaznaczyć też należy, że znaczna część dorobku piśmienniczego Etiopii pozostaje w rękopisach, głównie w bibliotekach kościelnych Etiopii, a także w największych bibliotekach Europy, czekając na opublikowanie. Od połowy XIX wieku pisze się w tym najstarszym, nieprzerwanie istniejącym państwie Afryki, po amharsku i ten język utrwala również tradycję etiopską. Na amharski tłumaczy się katechizmy i inne dzieła teologiczne napisane w *gyyz*, po amharsku powstają nowe[52]. Dopełnieniem więc tego opracowania byłoby przedstawienie problemu nakreślonego w tytule w świetle literatury amharskiej liczącej około stu pięćdziesięciu lat historii.

Ks. prof. dr hab. Stanisław Kur
Papieski Wydział Teologiczny (Warszawa)

ul. Dewajtis 3
PL - 01-815 Warszawa

Dio Padre e Maria nella tradizione etiopica

(Riassunto)

Chiesa ortodossa dell'Etiopia è una delle cinque chiese orientali monofisite, sebbene alcuni studiosi, europei ed etiopici, per esempio E. Hammerschmidt, P. Mario da Abiy'Addi', mettono in dubbio il monofisismo etiopico.

La fede nella tradizione etiopica è basata su due misteri principali: la Trinità e l'incarnazione ed altri tre: il battesimo, l'eucaristia e la risurrezione dei morti. Maria è la Madre di Dio, *weladite Amlak*.

La tradizione religiosa dell'Etiopia è presente nella letteratura scritta in lingua etiopica chiamata *gheez*, che fino alla metà del XIX secolo era quasi unica lingua di letteratura in Etiopia. L'autore di quest'articolo non ha avuto la possibilità di consultare tutte le opere etiopiche riguardanti il tema, ma soltanto alcune, a lui accessibili.

[51] Tłumaczenie z włoskiego: *Il mistero della Trinità. Manuale di teologia della Chiesa Etiopica monofisita tradotto dall'amarico*, tł. E.Cerulli, „Orientalia Christiana Periodica" 12(1946) 61.

[52] Dwa nowe katechizmy wymienia K. STOFFREGEN-PEDERSEN, *Les Étiopiens...*, 36.

La pietà mariana degli etiopi è ben conosciuta. Si appoggia sulle ragioni teologiche ma anche sulle leggende nazionali tali come la particolare comunnanza di sangue fra Maria della stirpe di David e Menelik I, capostipe della dinastia etiopica, figlio di Salomoneò l'altra leggenda è il soggiorno della Sacra Famiglia in Etiopia.

La tradizione mariana in Etiopia è contenuta nei testi letterari ricchi di metafore, di simboli e d'immagini, perciò non facili all'interpretazione teologica.

Patto di misericordia nel libro apocrifo *Liber transmigrationis Mariae* è stato concluso fra Dio Padre e Maria, ma nel sinassario - fra Maria e suo Figlio.

Nella letteratura etiopica antica si trova il tema della Perla, creata, santificata, purificata e glorificata da Dio Padre, simbolo di Maria.

Nel libro etiopico dei miracoli di Maria c'è un racconto di un cane assetato, dove Maria è certa di ottenere da Dio tutto che domanda.

La pietà mariana si esprime nei testi liturgici tali come le anafore, le Lodi di Maria, il Cantico del fiore, l'Arpa di Maria, la Lira della lode, la Porta della luce, il sinassario, le „immagini" (*melk'*).

I testi citati presentano Maria di fronte a Dio Padre come esistente nel suo pensiero prima dell'origine del mondo, creata da lui, ottima e la più bella delle creature, scelta, diletta, santificata, sposa casta, santa, preparata alla maternità divina, glorificata, assunta.

Si potrebbe continuare il tema: Dio Padre e Maria, alla base delle opere scritte in amarico, che verso la metà del XIX secolo è diventato la lingua letteraria in Etiopia.